

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده زبان‌شناسی

گروه زبان‌شناسی همگانی

پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان‌شناسی همگانی

**تحلیل و طبقه‌بندی مجاز مفهومی در داستان کوتاه معاصر فارسی با رویکرد
زبان‌شناسی شناختی**

استاد راهنما

دکتر آرزینا افراشی

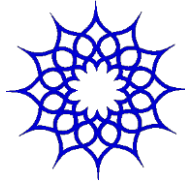
استاد مشاور

دکتر آتوسا رستم‌بیک

پژوهشگر

نقیسه رنجبران

خرداد ماه ۱۳۹۸

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه مورخ ۱۳۹۸/۳/۲۱

پایان نامه تحصیلی خانم نفیسه رنجبران دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد

رشته زبان شناسی همگانی

تحت عنوان :

تحلیل و طبقه بندی مجاز مفهومی در داستان کوتاه معاصر فارسی با رویکرد

زبان شناسی شناختی

را بررسی کردند و پایان نامه با درجه بسیار خوب با نمره ۱۸ به تصویب نهایی رسید.

امضا

۱. استاد راهنمای پایان نامه، جناب خانم دکتر آرزینا افراشی

امضا

۲. استاد مشاور پایان نامه، خانم دکتر آتوسا رستم بیک

امضا

۳. استاد داور پایان نامه، جناب خانم دکتر حوریه احدی

امضا

۴. رییس پژوهشکده، آقای دکتر مصطفی عاصی

۵. مدیر تحصیلات تکمیلی، جناب آقای دکتر روح الله کریمی

امضا

به انجام رسیدن این پایان‌نامه بدون راهنمایی‌ها و ایده‌های ناب استاد گرانقدر، دکتر آریتا افراشی ممکن نبود. این کلام‌گیرا و دانش‌بی مثال ایشان بود که شوق و علاقه مرا جهت بخشید.

هرچند گاهی واژه‌ها برای سپاسگزاری اندک هستند، اما باید با همین اندک واژه‌ها، زحمات خانم دکتر آتوسا رستم‌بیک را بی‌نهایت سپاس بگویم که به معنای واقعی کلمه، یک معلم و استاد هستند و در این راه از هیچ کمکی به من دریغ نکردند. و در نهایت باید از تمام اساتیدم در گروه زبان‌شناسی همگانی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی سپاسگزاری کنم که تجربه‌ای بکر و غنی از تحصیل را برایم رقم زدند؛ به خصوص استاد عزیزم جناب دکتر یحیی مدرسی که نه تنها شیوه درست و دقیق پژوهش علمی را در جوار ایشان آموختم، بلکه راه و روش زندگی را نیز در جوار ایشان یاد گرفتم.

تقدیم به همسر م که اگر نبود، نه واژه‌ای بود برای گفتن و نه رمقی برای نوشتن. کسی که به من بال پرواز می‌دهد و بدون زحمات بی‌دریغ او توان نوشتن که هیچ، یارای زندگانی هم در من نیست.

چکیده

زبان‌شناسی شناختی، زبان را به عنوان ابزاری برای سامان‌دهی، پردازش و انتقال اطلاعات در نظر می‌گیرد. استعاره و مجاز از جمله موضوعات مهم در زبان‌شناسی شناختی هستند. زبان‌شناسان شناختی بر این باورند که استعاره و مجاز مفهومی، دو سازوکار بنیادی هستند که انسان‌ها با استفاده از آن‌ها دنیای اطراف خود را مفهوم‌سازی می‌کنند. با وجود اینکه مجاز در ارتباط با زبان و شناخت، ساز و کاری اساسی‌تر دارد، نسبت به استعاره کم‌تر مورد توجه زبان‌شناسان شناختی قرار گرفته است. هدف پژوهش حاضر بررسی مجاز در زبان فارسی از دیدگاه زبان‌شناسی شناختی و دسته‌بندی انواع آن در زبان فارسی است. تعاریف سنتی مجاز همگی بر این فرض استوارند که مجاز ابزاری ادبی است که بر جذابیت و شکوه سبک می‌افزاید و ادیبان همگی آن را در سطح واژگانی بررسی کرده‌اند، نه پدیده‌ای در زبان روزمره و تفکر. روش انجام پژوهش پیکره‌ای و از نوع توصیفی و تحلیلی است. نگارنده پس از بررسی سه جلد کتاب داستان کوتاه معاصر به کوشش دکتر حسین پاینده، متن ۱۵ داستان کوتاه رئالیستی و ناتورالیستی، ۱۵ داستان کوتاه مدرن و ۲۰ داستان کوتاه پسامدرن معاصر را برای یافتن نمونه‌های مجاز مفهومی بررسی کرده و پس از جستجو به شیوه دستی ۱۶۱ نمونه مجاز مفهومی استخراج کرده است. سپس تمامی جملات و نگاشت‌های مفهومی به دقت بررسی شدند و در نهایت نمونه‌های استخراج‌شده در ۱۶ گروه دسته‌بندی شدند. از این ۱۶۱ مورد، ۳۹ مورد از مجازهای مفهومی بر پایه حذف استوار نبودند. الگوی این نگاشت‌های مجازی نیز بر اساس دسته‌بندی عمومی‌تری که وارن (۲۰۰۶) معرفی کرده بود، تحت عنوان‌های علیت، مکان در فضا و زمان، مالکیت، ترکیبی و بازنمایی بررسی شد. همچنین این نمونه‌ها به تفکیک سبک داستان کوتاه معاصر (رئالیستی و ناتورالیستی، مدرن و پسامدرن) بررسی شده و فراوانی آن‌ها تعیین شد.

کلمات کلیدی: زبان‌شناسی شناختی، زبان، مجاز مفهومی، مفهوم‌سازی، حذف، نگاشت مجازی، الگو

فهرست مندرجات

فصل اول: کلیات پژوهش	۳
۱.۱. مقدمه	۴
۲.۱. مسئله پژوهش	۵
۳.۱. اهمیت و ضرورت پژوهش	۵
۴.۱. جنبه جدید بودن و نوآوری در پژوهش	۶
۵.۱. پرسش‌های پژوهش	۷
۶.۱. فرضیه‌های پژوهش	۷
۷.۱. روش‌شناسی پژوهش و روش گردآوری داده‌ها	۷
۸.۱. سازمان‌بندی پژوهش	۷
۹.۱. موانع پژوهش	۸
۱۰.۱. کاربردهای پژوهش	۹
فصل دوم: ملاحظات نظری	۱۰
۱.۲. مقدمه	۱۱
۳.۲. زبان‌شناسی شناختی	۱۲
۴.۲. معناشناسی شناختی	۱۲
۱.۴.۲. مقوله‌بندی	۱۳
۲.۴.۲. مقوله‌بندی و بدن‌مندی	۱۴
۳.۴.۲. مجاز	۱۴
۴.۴.۲. تعریف مجاز مفهومی	۱۷
۴.۴.۲. علاقه‌های مجاز در علم بیان	۲۰

۲۵ ۵.۴.۲. نقش مجاز
۲۵ ۵.۲. جمع‌بندی
۲۷ فصل سوم: پیشینه پژوهش
۲۸ ۱.۳. مقدمه
۲۹ ۲.۳. مجاز در ادبیات سنتی
۳۲ ۳.۳. مجاز در زبان‌شناسی شناختی
۴۲ ۴.۳. مجاز در زبان‌شناسی فارسی
۴۷ فصل چهارم: تحلیل داده‌ها
۴۸ ۱.۴. مقدمه
۴۹ ۲.۴. ضرورت مطالعه پیکره‌ای مجاز
۵۲ ۳.۴. استخراج مجاز از پیکره
۵۳ ۴.۴. روش پژوهش
۵۴ ۱.۴.۴. روش‌های جستجو در پیکره
۵۵ ۲.۴.۴. معایب و مشکلات جستجوی دستی
۵۵ ۵.۴. مروری بر اهداف پژوهش
۵۶ ۶.۴. معرفی پیکره مورد استفاده
۵۷ ۱.۶.۴. معرفی آثار مورد بررسی
۵۹ ۷.۴. تحلیل داده‌ها
۶۵ ۸.۴. حذف در مجازهای مفهومی
۶۷ ۹.۴. مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه رئالیستی و ناتورالیستی
۷۰ ۱۰.۴. مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه مدرن

۷۲	۱۱.۴. مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه پسامدرن
۷۴	۱۲.۴. الگوی وقوع مجاز مفهومی در زبان فارسی
۷۷	۱.۱۲.۴. الگوی علیّت
۷۸	۲.۱۲.۴. الگوی مکان در فضا و زمان
۸۰	۳.۱۲.۴. الگوی مالکیت
۸۱	۴.۱۲.۴. الگوی ترکیبی
۸۲	۵.۱۲.۴. الگوی بازنمایی
۸۲	۱۳.۴. مجازهای زنجیره‌ای
۸۵	۴.۱۴. طرحواره‌های تصویری و تعامل استعاره و مجاز مفهومی
۸۶	۱۵.۴. جمع‌بندی
۸۸	فصل پنجم: نتیجه‌گیری
۸۹	۱.۵. مقدمه
۹۰	۲.۵. پاسخ به پرسش‌ها و محک فرضیه‌ها
۹۲	۳.۵. نتایج فرعی
۹۲	۱.۳.۵. مجازهای زنجیره‌ای
۹۳	۲.۳.۵. تعامل میان استعاره و مجاز و طرحواره‌های تصویری
۹۴	۳.۳.۵. مجاز مفهومی و سبک داستان کوتاه
۹۵	۴.۵. پیشنهادی برای پژوهش‌های آینده
۹۷	پیوست ۱
۱۰۹	منابع

فهرست جدول‌ها و نمودارها

۵۵	جدول ۴-۱. داستان‌های کوتاه رئالیستی و ناتورالیستی بررسی شده
۵۶	جدول ۴-۲. داستان‌های کوتاه مدرن بررسی شده
۵۶	جدول ۴-۳. داستان‌های کوتاه پسامدرن بررسی شده
۵۷	جدول ۴-۴. فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی
۵۸	نمودار ۴-۱. فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی.
۵۹	نمودار ۴-۲. درصد فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی.
۶۴	جدول ۴-۵. فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی که بر مبنای حذف نیستند
۶۵	نمودار ۴-۳. درصد فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در نمونه‌هایی که بر مبنای حذف استوار نیستند.
۶۶	جدول ۴-۶. فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه رئالیستی و ناتورالیستی
۶۷	نمودار ۴-۴. توزیع فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه رئالیستی و ناتورالیستی.
۶۷	نمودار ۴-۵. درصد فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه رئالیستی و ناتورالیستی.
۶۸	جدول ۴-۷. فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه مدرن
۶۹	نمودار ۴-۶. توزیع فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه مدرن.
۷۰	نمودار ۴-۷. درصد فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه مدرن
۷۰	جدول ۴-۸. فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه پسامدرن
۷۲	نمودار ۴-۸. توزیع فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه پسامدرن.
۷۲	نمودار ۴-۹. درصد فراوانی علاقه‌های مجاز مفهومی در داستان‌های کوتاه پسامدرن.

پیش‌گفتار

زبان یکی از پدیده‌هایی است که همواره مورد توجه پژوهشگران و زبان‌شناسان بوده است. این پدیده که مخصوص نوع انسان است از بسیاری جهات مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و هر گروه از زبان‌شناسان تلاش می‌کنند تا جنبه‌های پیچیده و پنهان آن را آشکار سازند. در این میان زبان‌شناسان شناختی، زبان را پدیده‌ای برای سازمان‌بندی و پردازش اطلاعات می‌دانند. در این رویکرد پژوهش‌های زبانی راهی است برای کشف نظام ذهنی نوع انسان که پر واضح است که این امر از اهمیت بالایی برخوردار است. لیکاف^۱ و جانسون^۲ در کتاب خود با عنوان *استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم*^۳ (۱۹۸۰)، از استعاره و مجاز به عنوان دو ساز و کار شناختی سخن به میان آوردند. البته تا چندین سال زبان‌شناسان تنها استعاره را مورد توجه قرار داده و مجاز مورد کم‌توجهی قرار گرفته بود. اما در دو دهه اخیر پژوهش‌های زبان‌شناسی متعددی در زمینه مجاز صورت گرفته است. در پژوهش‌های زبان فارسی جای خالی پژوهش‌های مربوط به مجاز مفهومی آشکارا احساس می‌شود. در حالی که بسیاری از زبان‌شناسان معتقدند مجاز حتی سازوکار بنیادی‌تری نسبت به استعاره دارد.

در پایان‌نامه حاضر کوشش بر این بوده است که نخستین گام در جهت روشن‌تر ساختن این سازوکار بنیادی شناختی انجام شود. بنابراین برای یافتن نمونه‌هایی از مجاز مفهومی در زبان فارسی، کار را با مجموعه‌ای از داستان‌های کوتاه معاصر آغاز کردیم.

پژوهش حاضر شامل پنج فصل است. فصل اول به کلیات پژوهش اختصاص یافته است که مواردی همچون مسئله پژوهش، اهمیت و ضرورت انجام پژوهش در آن توضیح داده می‌شود. در بخش جنبه‌های جدید و نوآورانه پژوهش به ذکر مسائلی می‌پردازیم که این پژوهش را از سایر پژوهش‌های پیش از خود متمایز کرده است. سپس سوالات اساسی که باعث شده است چنین پژوهشی صورت بگیرد و فرضیات

¹ Lakoff

² Johnson

³ *Metaphors We Live by*

نگارنده را در این باب بیان می‌کند، ارائه می‌گردد. در پایان موانع موجود بر سر راه این تحقیق به اختصار شرح داده می‌شود.

فصل دوم شامل ملاحظات نظری است که علاوه بر تعریف مفاهیم کلیدی در زبان‌شناسی شناختی و زبان‌شناسی پیکره‌ای به معرفی مجاز و انواع آن می‌پردازد.

فصل سوم پیشینه پژوهش، به بررسی آثار پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی به طور مجزا در زمینه مجازهای مفهومی با رویکرد زبان‌شناسی شناختی و همچنین مروری کلی بر تعاریف سنتی مجاز با رویکردی شناختی می‌پردازد.

در فصل چهارم به تحلیل داده‌ها پرداخته می‌شود. ابتدا شیوه استخراج مجازهای مفهومی از درون پیکره توضیح داده می‌شود، آن‌گاه، داده‌های جمع‌آوری شده با ارائه جدول‌ها و نمودارها مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد. در این بخش به طبقه‌بندی انواع مجاز پرداخته می‌شود.

فصل پنجم به نتیجه‌گیری اختصاص دارد. در فصل پنجم انواع مجاز مفهومی موجود در داستان کوتاه معاصر بررسی شده و با تعاریف سنتی مجاز مقایسه شده و بررسی می‌شود که آیا تمام انواع مجاز مفهومی بر حذف استوارند یا خیر. همچنین الگویی برای مجاز مفهومی ارائه داده می‌شود که جوهر آن معنای بافتی-فرهنگی و مجاورت مفهومی است.

فصل اول: کلیات پژوهش

۱.۱. مقدمه

زبان صرف نظر از این که از سوی فلاسفه، روان‌شناسان، ادیبان، جامعه‌شناسان، مردم‌شناسان و متخصصان دیگر علوم به چه کار می‌آید، به خودی خود موضوعی جذاب و درخور مطالعه است که چون همیشه و همه‌جا همراه انسان است، همواره موضوع پژوهش قلمداد شده و پیوسته از منظرهای گوناگون مورد کندوکاو قرار گرفته است (افراشی، ۱۳۹۵: ۱۷).

از میان رویکردهای مختلفی که مبنای پژوهش‌های زبانی هستند، زبان‌شناسی شناختی زبان را به عنوان ابزاری برای سامان‌دهی، پردازش و انتقال اطلاعات در نظر می‌گیرد. در حوزه مورد وصف، تحلیل مبانی مفهومی و تجربی مقولات زبانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (همان: ۲۶). بر این اساس، صورت ساخت‌های زبان نه به شکل مستقل، بلکه به مثابه بازنمودهای سازمان‌بندی کلی و عام، اصول مقوله‌بندی، سازوکارهای پردازش و متأثر از تعامل با محیط و تجربه آن در نظر گرفته می‌شوند (گیرارتس^۱ و کویکنز^۲، ۲۰۰۷: ۳).

استعاره^۴ و مجاز^۵ از جمله موضوعات مهم در زبان‌شناسی شناختی هستند. با وجود اینکه مجاز در ارتباط با زبان و شناخت ساز و کاری اساسی‌تر دارد، نسبت به استعاره کم‌تر مورد توجه زبان‌شناسان شناختی قرار گرفته است (بارسلونا، ۲۰۰۳). رومن یاکوبسن در مقاله‌ای نسبتاً کوتاه به نام «قطب‌های استعاری و مجازی» تحولی انقلابی در این زمینه به وجود آورد و با نظریات موجود بود تا حدی فاصله گرفت.

هدف پژوهش حاضر بررسی مجاز در زبان فارسی از دیدگاه زبان‌شناسی شناختی و دسته‌بندی انواع آن در زبان فارسی است که امید است به شناخت بهتر مفهوم‌سازی در این زبان و درک بهتر نظام ذهنی سخنوران آن کمک کند.

¹ Geeraerts

² Cuyckens

³ *Cognitive Linguistics Journal*

⁴ Metaphor

⁵ Metonymy

۲.۱. مسئله پژوهش

نظریه استعاره مفهومی با رویکرد شناختی نسبتاً چارچوبی مشخص دارد. اگرچه آثار متنوعی در زمینه نظریه مجاز مفهومی به نگارش درآمده است اما هیچ‌یک موفق به ارائه الگویی در طبقه‌بندی و تحلیل مجاز نشده‌اند. به این سبب، پایان‌نامه حاضر قصد دارد با مطالعه نمونه‌های مجاز در زبان فارسی، گامی در جهت ارائه الگویی برای مجاز بردارد.

تعاریف سنتی مجاز همگی بر این فرض استوارند که مجاز ابزاری ادبی است که بر جذابیت و شکوه سبک می‌افزاید و محققان پیشین همگی آن را در سطح واژگانی بررسی کرده‌اند، نه پدیده‌ای در زبان روزمره و تفکر. زبان‌شناسان بر این باورند که بینش‌های اولیه در زمینه مجاز از زمان ارسطو آغاز شد که مجاز و بدیع را تحت عنوان استعاره مفهومی به شمار می‌آورد (پانتر^۱ و رادن^۲، ۱۹۹۹: ۱).

اما لیکاف و جانسون در کتاب *استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم* (۱۹۸۰: ۳۷) گفته‌اند که مجاز نیز همانند استعاره، تنها یک ساختار زبانی نیست؛ بلکه یک ابزار شناختی قدرتمند برای مفهوم‌سازی از جهان پیرامون است. مجاز این امکان را برای ما فراهم می‌کند که چیزی را از طریق ارتباطش با چیز دیگر مفهوم‌سازی کنیم. بنابراین طبقه‌بندی انواع مجاز مفهومی در داستان معاصر فارسی در این پژوهش، تلاشی است در جهت درک بهتر این فرآیند شناختی و فراهم آوردن امکان پژوهش‌های بعدی در زمینه مجاز، مقایسه آن با مجاز در زبان‌های دیگر و درک ارتباط حوزه‌های موجود در آن بر مبنایی مستحکم.

۳.۱. اهمیت و ضرورت پژوهش

پژوهش حاضر در حوزه معنی‌شناسی شناختی ضروری به نظر می‌رسد. زیرا همان‌طور که قبلاً توضیح داده شد، مجاز مفهومی با رویکرد شناختی مسئله‌ای بی‌پاسخ و پایان‌نیافته است و هرگونه پژوهش روش‌مندی در این خصوص می‌تواند به توسعه نظریه مجاز کمک کند. هدف از انجام این پایان‌نامه شناخت انواع مجاز مفهومی موجود در زبان فارسی و طبقه‌بندی آن‌هاست. چرا که به نظر می‌رسد طبقه‌بندی‌های موجود عمومیت لازم را ندارند.

¹ Panther

² Radden

مجاز شیوه‌ای است که به وسیله آن افراد دنیای اطرافشان را درک می‌کنند و هم‌چنین شکلی از تفکر است که در زندگی روزمره افراد به طور گسترده استفاده می‌شود. محققان گذشته مجاز را تنها در سطح واژگانی بررسی می‌کردند و به هیچ وجه به فرآیندهای ذهنی درگیر در مجاز نمی‌پرداختند. اما امروزه می‌دانیم که مجاز تنها یک آرایه ادبی نیست، بلکه بخشی از تفکر روزمره ما برای درک بهتر مفاهیم است. در پایان این پژوهش با طبقه‌بندی انواع مجاز در داستان‌های کوتاه معاصر فارسی، می‌توان دریافت که مجاز در زبان فارسی بر چه پایه‌ای استوار است و هم‌چنین در پژوهش‌های بعدی می‌توان به مقایسه انواع مجاز در زبان فارسی با زبان‌های دیگر پرداخت. گفته شده است که مجاز و انواع آن زبان-ویژه است و از فرهنگی به فرهنگ دیگر تنوع دارد. اما باید بررسی شود که این تفاوت به چه مواردی بستگی دارد. آیا فرآیندهای ذهنی شناختی که در هنگام استفاده از مجاز در زبان روزمره رخ می‌دهند در تمام زبان‌ها، خروجی یکسانی دارند؟ چه مواردی موجب مجاورت^۱ حوزه‌های محمل و مقصد می‌شوند؟ حتی به نظر می‌رسد پژوهش و بررسی کاربردی بیشتر در زمینه مجاز و شناخت انواع آن مزایای فراوانی در زمینه تدریس و ترجمه نیز داشته باشد.

۴.۱. جنبه جدید بودن و نوآوری در پژوهش

همان‌طور که در فصل پیشینه این پژوهش مشاهده خواهد شد، تمامی پژوهش‌هایی که در زبان فارسی انجام شده‌اند، تنها مجاز مفهومی را به صورت موردی و یا در ارتباط با جنبه خاصی از زبان بررسی کرده‌اند و هیچ‌یک از این پژوهش‌ها به دسته‌بندی کلی مجاز مفهومی در زبان فارسی و مقایسه آن با زبان‌های دیگر نپرداخته‌اند. اما پایان‌نامه حاضر انواع مجاز مفهومی را در داستان‌های معاصر فارسی جمع‌آوری کرده، به دسته‌بندی آن‌ها پرداخته و این موارد را با انواع موجود در زبان‌های دیگر مقایسه می‌کند. پرسش‌های مطرح شده در این پژوهش، پیش‌بینی ارائه الگو برای تحلیل مجاز مفهومی و نیز پیکره مورد مطالعه کاملاً جدید به نظر رسیده و از نوآوری‌های این پژوهش می‌باشد.

¹ Contiguity

۵.۱. پرسش‌های پژوهش

۱. مطالعه ادبیات داستانی فارسی معاصر کدام انواع مجاز مفهومی را می‌نمایاند؟
۲. آیا نمونه‌های مجاز مفهومی با رویکرد شناختی با طبقات مجاز در سنت مطالعه ادبی تفاوت‌هایی را نشان می‌دهد؟
۳. آیا می‌توان الگویی برای مجاز مفهومی بر اساس نمونه‌های به دست آمده از ادبیات داستانی فارسی معاصر ارائه داد؟

۶.۱. فرضیه‌های پژوهش

۱. در ادبیات داستانی فارسی معاصر تمام نمونه‌های مجاز بر مبنای حذف استوارند.
۲. نمونه‌های مجاز مفهومی با رویکرد شناختی در مقایسه با طبقات مجاز در سنت مطالعه ادبی تفاوت‌هایی را نشان می‌دهد.
۳. بر اساس نمونه‌های به دست آمده در ادبیات داستانی فارسی معاصر، می‌توان الگویی برای مجاز مفهومی ارائه داد که جوهر آن معنای بافتی-فرهنگی و مجاورت مفهومی است.

۷.۱. روش‌شناسی پژوهش و روش گردآوری داده‌ها

روش انجام پژوهش پیکره‌ای و از نوع توصیفی و تحلیلی است. در این پژوهش داستان‌های کوتاه موجود در سه جلد کتاب *داستان کوتاه معاصر* (پاینده، ۱۳۹۵) به کوشش دکتر حسین پاینده، که مجموعه‌ای کاملی از داستان‌های کوتاه معاصر به نظر می‌رسد، یک به یک برای دستیابی به انواع نمونه‌های مجاز بررسی می‌شود. به دلیل اهمیت تنوع و تعدد نمونه‌ها، از این روش به عنوان مبنای تحلیل استفاده شده است. تجزیه و تحلیل هم به صورت کیفی انجام می‌شود و هم کمی. در روش کیفی از اصول و مبانی زبان‌شناسی شناختی استفاده شده و در روش کمی رایانه و نرم‌افزار اکسل به کار می‌روند.

۸.۱. سازمان‌بندی پژوهش

پژوهش حاضر شامل پنج فصل است. فصل اول به کلیات پژوهش اختصاص یافته است که مواردی همچون مسئله پژوهش، اهمیت و ضرورت انجام پژوهش در آن توضیح داده می‌شود. در بخش جنبه‌های

جدید و نوآورانه پژوهش به ذکر مسائلی می‌پردازیم که این پژوهش را از سایر پژوهش‌های پیش از خود متمایز کرده است. سپس سؤالات اساسی که باعث شده است چنین پژوهشی صورت بگیرد و فرضیات نگارنده را در این باب بیان می‌کند، ارائه می‌گردد. در پایان موانع موجود بر سر راه این تحقیق به اختصار شرح داده می‌شود.

فصل دوم شامل ملاحظات نظری است که علاوه بر تعریف مفاهیم کلیدی در زبان‌شناسی شناختی و زبان‌شناسی پیکره‌ای به معرفی مجاز و انواع آن می‌پردازد.

فصل سوم پیشینه پژوهش، به بررسی آثار پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی به طور مجزا در زمینه مجازهای مفهومی با رویکرد زبان‌شناسی شناختی و همچنین مروری کلی بر تعاریف سنتی مجاز با رویکردی شناختی می‌پردازد.

در فصل چهارم به تحلیل داده‌ها پرداخته می‌شود. ابتدا شیوه استخراج مجازهای مفهومی از درون پیکره توضیح داده می‌شود، آن‌گاه داده‌های جمع‌آوری شده با ارائه جدول‌ها و نمودارها مورد تحلیل و بررسی قرار می‌گیرد. در این بخش به طبقه‌بندی انواع مجاز پرداخته می‌شود.

فصل پنجم به نتیجه‌گیری اختصاص دارد. در فصل پنجم انواع مجاز مفهومی موجود در داستان کوتاه معاصر بررسی شده و با تعاریف سنتی مجاز مقایسه شده و بررسی می‌شود که آیا تمام انواع مجاز مفهومی بر حذف استوارند یا خیر. همچنین الگویی برای مجاز مفهومی ارائه داده می‌شود که جوهر آن معنای بافتی-فرهنگی و مجاورت مفهومی است.

۹.۱. موانع پژوهش

از مهم‌ترین موانع موجود بر سر راه این پژوهش، عدم امکان جستجوی مجاز به شیوه‌های رایانشی بود. چرا که در مقایسه با استعاره مفهومی، برای بررسی و جستجوی مجاز مفهومی کلیدواژه‌ای در دسترس نیست. در صورت وجود چنین امکانی، سرعت انجام این پژوهش بیشتر شده و همچنین روند آسان‌تری در پیش رو بود.

۱۰.۱. کاربردهای پژوهش

به دلیل اهمیت این پژوهش در ارتباط با نوآوری، بومی‌سازی و توسعه علم شناخت در ایران، با برنامه راهبردی پژوهشگاه علوم انسانی هم‌راستاست. هم‌چنین، این موضوع پژوهشی می‌تواند بسط پیدا کند و به عنوان طرحی برای «طرح اعتلای علوم انسانی معطوف به پیشرفت کشور» ارائه شود.

فصل دوم: ملاحظات نظری

۱.۲. مقدمه

از آنجا که پژوهش حاضر در حوزه بررسی و دسته‌بندی مجاز مفهومی در زبان فارسی معاصر است، لازم است قبل از شروع هرگونه جستجو، تحلیل و بررسی به توضیح برخی مفاهیم بنیادی در این زمینه و همچنین در زبان‌شناسی شناختی^۱ و معناشناسی شناختی^۲ پردازیم. همچنین باید مفاهیمی مهم در نظریه استعاره و مجاز مفهومی را تعریف کرده و توضیح دهیم.

۲.۲. علم شناخت

سرچشمه‌های علم شناخت به زمان‌های دوری در تاریخ تفکر باز می‌گردد. لیکن، پیدایش آن به عنوان یک همکاری میان‌رشته‌ای بین علوم روان‌شناسی، رایانه، علوم اعصاب و زبان‌شناسی در دهه ۱۹۵۰ میلادی روی داده است (افراشی، ۱۳۹۵: ۲۲). شناخت به تمام جنبه‌های آگاهانه و ناخودآگاه عملکرد ذهن اطلاق می‌شود و فرآیندهای ذهنی‌ای را فرا می‌گیرد که از ادراک اشیاء گرفته تا تصمیم‌گیری و حل مسئله دخالت دارند (ایوانز^۳، ۲۰۰۷: ۲۸). آنچه پژوهشگران علوم مختلف را از حوزه‌های مختلف گرد هم آورد، این بود که همه آنها به بن‌مایه‌های رفتار بشر توجه داشتند (افراشی، ۱۳۹۵: ۲۲). جنبه نوآورانه این علم جدید، دستیابی به چشم‌انداز جدیدی در حل مسائل فلسفی قدیمی بود. از جمله می‌توان به مطرح کردن پرسش درباره ماهیت ذهن و اینکه ذهن چگونه عمل می‌کند اشاره کرد. شایان ذکر است که پاسخ به این پرسش در رویکرد شناخت‌گرا به صورت میان‌رشته‌ای و تجربی مدنظر قرار گرفت. با این رویکرد میان‌رشته‌ای، زبان‌شناسی، علم رایانه، عصب-زیست‌شناسی^۴ و فلسفه ذهن به عنوان رشته‌های سازنده علم شناخت معرفی شدند (نقل شده در کرتز^۵، ۱۴: ۲۰۰۴ از داویس^۶، ۱۹۹۸: ۳۷)، (همان: ۲۳).

1 Cognitive linguistics

2 Cognitive semantics

3 V. Evans

4 Neurophysiology

5 Kertesz

6 D'Avis

۳.۲. زبان‌شناسی شناختی

زبان‌شناسی شناختی یکی از مکاتب نوین زبان‌شناسی است. دبیرمقدم (۱۳۸۳) سه نگرش غالب در زبان‌شناسی امروز را نگرش‌های صورت‌گرا^۱، نقش‌گرا^۲ و شناختی می‌داند. اگر بتوان اکثر نظریه‌ها و مکاتب زبان‌شناسی را به جزیره‌ای مانند کرد که حوزه و مرز مشخصی دارند، زبان‌شناسی شناختی را باید به مثابه مجمع‌الجزایری در نظر گرفت که شامل چندین جزیره کوچک است. این جزایر کوچک نظریات مختلفی هستند که همگی به نوعی به هم مربوطند (راسخ‌مهند، ۱۳۸۹: مقدمه).

زبان‌شناسی شناختی چارچوبی انعطاف‌پذیر است، اما نظریه‌ای واحد نیست. زبان‌شناسی شناختی را می‌توان به خانواده‌ای تشبیه کرد که اعضای آن دارای ویژگی‌های مشترکی هستند، هرچند با همدیگر تفاوت‌هایی نیز دارند. زبان‌شناسان شناخت‌گرا، مانند همهٔ زبان‌شناسان، زبان را به عنوان موضوع علم خود مطالعه می‌کنند و سعی در توصیف نظام و نقش زبان دارند. آنها به بررسی رابطهٔ میان زبان انسان، ذهن او و تجارب اجتماعی و فیزیکی او می‌پردازند (راسخ‌مهند، ۱۳۸۹).

زبان‌شناسی شناختی به مجموعه‌ای از نظریه‌ها اطلاق می‌شود که به ابعاد شناختی ارتباط زبانی می‌پردازند. زبان‌شناسی شناختی، زبان را به عنوان ابزاری برای سامان‌دهی، پردازش و انتقال اطلاعات در نظر می‌گیرد. در حوزهٔ مورد وصف، تحلیل مبانی مفهومی و تجربی مقولات زبانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بر این اساس، صورت ساخت‌های زبان نه به شکل مستقل بلکه به مثابهٔ بازنمودهای سازمان‌بندی کلی و عام، اصول مقوله‌بندی، سازوکارهای پردازش و متأثر از تعامل با محیط و تجربهٔ آن در نظر گرفته می‌شوند (گیرارتس و کویکنز) (افراشی، ۱۳۹۵: ۲۶).

۴.۲. معناشناسی شناختی

دو زیرشاخهٔ اصلی زبان‌شناسی شناختی عبارتند از: دستور شناختی و معناشناسی شناختی (اونز، ۲۰۰۷: ۲۲). دستور شناختی، با هدف مدل‌سازی از سازوکارها و اصول شناختی‌ای به وجود آمد که موجب انگیزش

¹ Formalist

² Functionalist